

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

International criminal trials: A normative theory

Vasiliev, S.

Publication date
2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Vasiliev, S. (2014). *International criminal trials: A normative theory*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

SAMENVATTING*

Dit boek bestudeert de aard en inrichting van het onderzoek ter terechtzitting bij de negen internationale en hybride straftribunalen die deel uitmaken van het internationale strafrechtstelsel, te weten het Tribunaal van Neurenberg, het Tribunaal van Tokio, het Joegoslavië-tribunaal, het Rwanda-tribunaal, het Speciaal Hof voor Sierra Leone, het Internationaal Strafhof, het Tribunaal van Oost-Timor, het Cambodja-tribunaal en het Libanon-tribunaal. In dit boek wordt het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen beschouwd als een apart onderwerp van theoretisch en juridisch (strafvorderlijk) onderzoek, hetgeen mogelijk maakt de regelingen voor de terechtzitting in de hiervoor genoemde jurisdicties op een systematische wijze te beschrijven, vergelijken en te evalueren. Het schetst de ontwikkeling van de juridische regimes en de praktijk van het onderzoek ter terechtzitting in het internationaal strafprocesrecht en legt bloot waarom de tribunalen ervoor hebben gekozen gelijksoortige kwesties op een vergelijkbare of juist uiteenlopende wijze te benaderen. Het boek tracht door middel van een kritische evaluatie van het recht en de ervaringen van de tribunalen in overeenstemming met de gekozen methodologie een definitie te geven van het moderne en toekomstige onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen. Dit wordt bereikt door het aanreiken van een coherente ‘normatieve theorie’ die voor wetgevers en rechters als uitgangspunt kan dienen voor de inrichting van het onderzoek ter terechtzitting bij internationale en hybride straftribunalen. Als zodanig beoogt het onderzoek vier doelstellingen: (i) de ontwikkeling van een *methodologie* voor een kritische (normatieve) beoordeling van recht en praktijk van het onderzoek ter terechtzitting en internationaal strafprocesrecht in het algemeen; (ii) het *conceptualiseren* van het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen als een socio-juridische gebeurtenis en een formeel strafvorderlijke fase met een specifieke functie in het internationaal strafproces; (iii) de systematische *beschrijving* en methodische analyse, vergelijking en evaluatie van het recht en de praktijk bij de relevante tribunalen; en (iv) het aanreiken van een ‘normatieve theorie’ van het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen als een harmonisch geheel van normatieve stellingen en aanbevelingen voor de inrichting van het onderzoek ter terechtzitting, geformuleerd als een gedetailleerd en coherent model. Deze studie bestaat uit twee boekdelen (Boekdeel I: *Nature* en Boekdeel II: *Organization*) die beide zijn onderverdeeld in vier, met de onderzoeksdoelstellingen corresponderende, delen.

Boekdeel I neemt een aanvang met Deel I, getiteld *A Theory for Trials: Methodological Framework*. Het bevat drie hoofdstukken die tot doel hebben de onderzoeksdoelstellingen te formuleren en het methodologisch kader te ontwikkelen waarmee de toepassing van de grootheden voor de evaluatie van de het recht en de praktijk van het onderzoek ter terechtzitting worden uitgelegd en gerechtvaardigd. **Hoofdstuk 1** bevat een uitgebreide introductie van het onderzoek. Het geeft een *tour d’horizon* van de huidige stand van zaken van het project van internationaal strafrecht en de tak van de rechtswetenschap die zich met de bestudering daarvan bezighoudt. De fase waarin voornoemde tak van de rechtswetenschap zich thans bevindt, wordt gekarakteriseerd als ‘methodologisch’. Gezien de post-kritische en reconstructieve agenda van het onderzoek, wordt getracht een bijdrage te leveren aan deze beweging in de rechtswetenschap. De aanpak van dit onderzoek moet dan ook in dit licht worden gezien. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de oorsprong en de ontwikkeling van het internationaal strafprocesrecht, dat heen en weer beweegt tussen door staten gemaakt recht en rechtersrecht. Achteraf gezien betwist het de juistheid van het standpunt dat internationaal

* Vertaald door G.N. Best.

strafprocesrecht beschouwt als een onderontwikkeld stelsel van ongelijksoortige regels dat het moet stellen zonder een formele wetgever en dat is ontdaan van elke onderscheidende 'identiteit'. Hoewel de wetgevingsprocessen die ten grondslag hebben gelegen aan het ontstaan van internationaal strafprocesrecht bij sommige tribunalen bepaald niet vlekkeloos of zonder bezwaren zijn verlopen, is dit samenstel van recht en praktijk voorbij de fase waarin ontologische zorgen enige rol van betekenis speelden. De vermeende fragmentatie van het internationaal strafprocesrecht, zijn typering als (voornamelijk) rechtersrecht en het gebrek aan verankering ervan in traditionele bronnen van volkenrecht leiden er, gelet op de structuur van volkenrechtelijk gezag en de decentralisatie van wetgevingsbevoegdheid in dit verband, geen van allen toe dat de legitimiteit van dit rechtsgebied wordt ondergraven en doen geen afbreuk aan zijn normatieve 'identiteit'. Het daadwerkelijke probleem is dat internationaal strafprocesrecht jongleert met meervoudige identiteiten die weinig mogelijkheden voor onderlinge rangschikking bieden. Er is geen overkoepelende en coherente theorie die het mogelijk maakt om het op identiteit gebaseerde, culturele en institutionele pluralisme te doorgronden en te temmen en die het maken van geïnformeerde keuzes met betrekking tot fundamentele strafvorderlijke kwesties, de inrichting van het onderzoek ter terechtzitting inclusief, faciliteren. Het hoofdstuk geeft een uiteenzetting van de grootheden en beperkingen van de aangereikte 'normatieve theorie' en signaleert de moeilijkheden die inherent zijn aan elke poging om een dergelijke theorie te creëren. Met het oog op het verduidelijken van deze onderzoeksagenda geven de hiernavolgende onderdelen een uiteenzetting van de onderzoeksdoelen en wordt het onderwerp van onderzoek afgebakend. Laatstgenoemde is beperkt tot de hiervoor genoemde tribunalen, tot het onderzoek ter terechtzitting (in tegenstelling tot andere fasen) en tot de facetten (opeenvolgend) die verband houden met de 'aard' en 'inrichting' van het onderzoek ter terechtzitting. Daarna wordt in het hoofdstuk ingegaan op de metatheoretische werkhypothesen van het onderzoek, te weten dat 'eerlijkheid' en 'effectiviteit' geschikte grootheden zijn voor de evaluatie van het recht en de praktijk van internationale tribunalen, terwijl strafrechtsvergelijking geen werkbaar normatieve aanknopingspunten biedt. Tot slot worden de opbouw en methodologie uiteengezet, met inbegrip van de rol van de empirische component (semi-gestructureerde persoonlijke interviews met praktijkjuristen over hun professionele perspectief op het internationaal strafprocesrecht en de bijbehorende praktijk).

In **Hoofdstuk 2** wordt de eerste pijler van het methodologisch kader geconstrueerd. Hier wordt onderzocht of en waarom 'eerlijkheid' als legitieme normatieve grootheid kan dienen voor de evaluatie van het recht en de praktijk van internationaal strafprocesrecht, wat het betekent in de context van de tribunalen en hoe deze grootheid wordt toegepast. 'Eerlijkheid' is verankerd in het DNA van internationaal strafprocesrecht en is zijn normatieve ruggengraat. De vereisten van een eerlijk proces hebben een grote invloed op de internationale strafrechtspleging. Dat is niet alleen het gevolg van de incorporatie van deze vereisten in het tribunalenrecht, maar volgt ook uit het feit dat de tribunalen daaraan gebonden zijn omdat de vereisten onderdeel uitmaken van de internationale mensenrechten die tot uitdrukking komen in verdragen en conventies en ook opgenomen zijn in andere bronnen die door de tribunalen dienen te worden geraadpleegd. De methodologische rol van mensenrechten als een verplicht kader voor de interpretatie en toepassing van het recht (zie bijvoorbeeld artikel 21(3) van het Statuut van Rome) is, gelet op de moeilijkheid ten aanzien van het vaststellen van de inhoud van, in bronnen van internationaal gewoonterecht vervatte, formeel bindende mensenrechtennormen, vanzelfsprekend belangrijker dan hun invloed uit hoofde van de rechtsbron. In hun hoedanigheid van zowel bindend recht als verplicht kader voor de interpretatie en toepassing van het recht hebben internationale mensenrechten de status van *lex superior* in het internationaal strafprocesrecht. De verbindende kracht van juridische *normen* zegt echter weinig over het gezag van de interpretatie van die normen door andere rechters en toezichtsorganen. Het

Samenvatting

hoofdstuk staat stil bij het debat inzake ‘contextualisatie’ en gaat na welke waarde in de internationale strafrechtspleging moet worden toegekend aan gezaghebbende interpretaties van mensenrechtennormen door andere (gerechtelijke) autoriteiten. De tribunalen zijn niet alleen bevoegd maar ook verplicht om binnen het kader van hun eigen juridische, institutionele en operationele context een eigen interpretatie te geven aan mensenrechtenstandaarden. Dit is een logisch gevolg van hun rechterlijke autonomie, hun status als rechtsprekende autoriteit en de verplichting om de eerlijkheid van het proces te garanderen, dat wil zeggen eerlijkheid in de specifieke context van hun eigen juridische, institutionele en operationele omgeving. De tribunalen doen er goed aan om de jurisprudentie van regionale mensenrechtenhoven en VN-toezichtsorganen te raadplegen. Immers, de daarin vervatte juridische argumentatie zal hoogstwaarschijnlijk inhoudelijk van belang zijn, maar alleen op grond van het feit dat die argumentatie de tribunalen overtuigt en beslist niet vanwege enige verbindende kracht of informele hiërarchie tussen tribunalen. De tribunalen kunnen deze rechtspraak als kwalitatief en principieel uitgangspunt nemen, maar kunnen de kwantitatieve grootheden en juridische criteria niet kritiekloos overnemen alsof die jurisprudentie fungeert als bron van verplichte ‘minimumstandaarden’. Elke keer wanneer de *ratio decidendi* van de uitheemse rechtspraak wordt overgenomen, aangepast of afgewezen, zullen de tribunalen in het kader van rechterlijke transparantie en integriteit duidelijk onderscheid moeten maken tussen zaken en redengevende argumenten moeten aandragen voor hun juridische conclusies. Wanneer de ‘eerlijkheid’ van het onderzoek ter terechtzitting wordt vastgesteld, zal de beoordeling zich niet moeten inlaten met de vraag of de tribunalen de uitheemse juridische criteria op een juiste wijze hebben geïdentificeerd en nageleefd. De relevante vraag in dit verband is immers of zij in hun eigen context het juiste niveau van eerlijkheid en rechtsbescherming hebben geboden, hetgeen alleen kan worden vastgesteld aan de hand van toereikend gemotiveerde beslissingen. Hun afwijking van (maar ook voortborduren op) de principiële uitgangspunten die afkomstig zijn van mensenrechtenjurisprudentie zal daarom breedvoerig beargumenteerd moeten worden.

In **Hoofdstuk 3** wordt de tweede pijler van het normatieve kader, de grootheid van ‘effectiviteit’, gepresenteerd als samenstel van twee perspectieven: de speciale doelen van internationaal strafrecht en de efficiënte inzet van middelen. Eerstgenoemd perspectief geeft uiting aan de algemene aspiraties van de onderneming terwijl laatstgenoemd perspectief daar tegenwicht aan biedt door de aandacht te vestigen op datgene wat, gelet op de realiteit van alledag en de beperkte middelen, redelijkerwijs mogelijk is om te bereiken. In dit hoofdstuk wordt getracht enige orde aan te brengen in het kluwen van uiteenlopende teleologische categorieën die, ondanks het feit dat ze verband houden met afzonderlijke fenomenen en concepten, in het discours worden gebezigd alsof ze inwisselbaar zijn. Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen socio-politieke doelen die worden nagestreefd met de oprichting van de tribunalen, de doelen van het strafrecht en de straftoemeting en de doelen en functies van het strafproces. Deze uiteenlopende doelen en functies behoren toe aan de diverse teleologische reeksen van het project; hun normatieve invloed op de structuur en het functioneren van het strafproces is steeds anders. De speciale (institutionele) doelstellingen van de tribunalen (het bevorderen van de vrede, verzoening, rechtsherstel voor slachtoffers, geschiedschrijving en de rechtsstaatgedachte) kunnen in indirecte zin van invloed zijn op de strafvorderlijke inrichting en praktijk. Hoewel er soms onjuiste analogieën worden gemaakt tussen enerzijds de doelen en functies van het strafproces en anderzijds de macro-doelstellingen van de tribunalen, is het een misverstand en contraproductief om te verwachten of eisen dat strafzaken in directe zin bijdragen aan deze doelstellingen. Wanneer dergelijke doelstellingen in verband worden gebracht met het strafproces, leidt dat tot concurrentie met de daadwerkelijke prioriteiten van het proces (rechtsbescherming en waarheidsvinding). Het veroorzaakt een spanning met het voorgestane liberale karakter van het internationaal strafrecht en leidt er

uiteindelijk toe dat de macro-doelstellingen zelf schade ondervinden. De omvorming van een strafzaak tot een streven naar sociale wederopbouw doet afbreuk aan haar juridische karakter en doet denken aan het schrikbeeld van een schijnproces. De beste manier waarop tribunalen kunnen bijdragen aan de realisatie van die grootse doelstelling op de lange termijn is door er in het kader van de strafrechtspleging geen acht op te slaan. De socio-politieke doelstellingen lenen zich niet goed voor vertaling naar het strafproces en kunnen doorgaans worden nagestreefd door een verscheidenheid van procedurele oplossingen. Om die reden is het verband tussen macro-doelstellingen en procedurele regelingen doorgaans zwak en niet louter deterministisch. Het verband tussen de grootheid van 'efficiëntie' en de wijze van procederen, daarentegen, is een stuk duidelijker: overwegingen van kosteneffectiviteit en bezuinigingen kunnen een directe weerslag hebben op de inrichting en procesvoering van het tribunaal en tot hervormingen nopen (dit is ook daadwerkelijk het geval geweest). Dit alles betekent geenszins dat de institutionele doelstellingen, als zijnde ideologische premissen in plaats van functionele doelen, kunnen worden genegeerd in het kader van het ontwerpen en hervormen van de strafvorderlijke stelsels van de tribunalen. In het hoofdstuk wordt een "gematigde benadering" gepropageerd waarbij de institutionele 'doelen' in het verlengde dienen te liggen van de strafvorderlijke 'middelen'. Recht en praktijk kunnen onhoudbaar blijken indien zij in tegenspraak zijn met overkoepelende doelstellingen van het project. In het hoofdstuk wordt de reductionistische benadering (zoals die is verdedigd door Damaška) die voorstelt om een rangorde aan te brengen tussen de doelen van een tribunaal en een overkoepelend doel te selecteren, gelet op de afwijzing van doeldeterminisme in strafvorderlijk verband, als irrelevant beschouwd. Als grootheid voor de evaluatie van de rechtspleging beschikt 'effectiviteit' over een zwakkere normatieve overtuigingskracht dan het perspectief van 'eerlijkheid'. De vaststelling dat het recht of de rechtspraktijk 'ineffectief' is vanuit het perspectief van de overkoepelende doelstelling is niet per definitie funest, hoewel het problematisch kan zijn wanneer er daadwerkelijk sprake is van een waardeconflict of een systematische tekortkoming. Omdat elk door 'effectiviteit' geclaimd (beperkt) beargumenteerd voordeel samenhangt met de specifieke omstandigheden van het geval, moet voorzichtigheid worden betracht bij het bezigen van deze vage maatstaf voor het bekritisieren van specifieke regelingen of het propageren van strafvorderlijke hervormingen. Hiermee wordt Deel I afgesloten en wordt de weg bereid voor enerzijds het onderzoek naar het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen als apart object van socio-juridisch en strafvorderlijk onderzoek in Deel II en anderzijds de evaluatie van regelingen van het onderzoek ter terechtzitting in het licht van 'eerlijkheid' en 'effectiviteit' in Deel III.

Deel II, getiteld *Phenomenology of the Trial Phase: Conceptual Approaches*, bevat de conceptuele kern van het boek dat steunt op de idee dat de term *trial phase* ('onderzoek ter terechtzitting') de procedurele vertaling is van de bredere, niet per definitie juridische, notie van *international criminal trial* ('internationaal strafproces'). Dit deel bestaat uit drie hoofdstukken (4-6) waarin het (internationaal) onderzoek ter terechtzitting wordt beschouwd vanuit een socio-juridisch perspectief als een gebeurtenis en vanuit een procedureel perspectief als de fase van het proces.

In **Hoofdstuk 4** worden de inzichten met betrekking tot nationale berechtingen gebruikt als conceptueel gereedschap voor de bestudering van het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen. Het onderzoek ter terechtzitting wordt gezien als een complex socio-juridisch fenomeen en als de procedurele belichaming daarvan. De theoretische perspectieven op het onderzoek ter terechtzitting omvatten: (i) de juridische 'functies' van het onderzoek ter terechtzitting die dienen te worden onderscheiden van (ii) de algemene sociale gevolgen van terechtzittingen; en (iii) de rol en plaats van het onderzoek ter terechtzitting in de context van het (internationaal) strafproces. De beperkingen van het rechtsvergelijkingsdiscours nemen niet weg dat de in dat verband in relatie tot nationale procesvormen benoemde categorieën in conceptuele zin van waarde

Samenvatting

blijven. In het hoofdstuk worden vanuit theoretisch en rechtsvergelijkend perspectief de belangrijkste facetten van de aard en inrichting van het nationale strafproces blootgelegd. Vanuit een juridisch perspectief is waarheidsvinding, dat wil zeggen de vaststelling van feiten die in een zaak dienen als grondslag voor de beslissing, de primaire en elementaire functie van hetgeen bekend staan onder de noemer 'strafproces'. De verschillen tussen procestradities en individuele jurisdicties in dit verband worden niet veroorzaakt door een wisselende prioriteit die in de diverse stelsels aan 'waarheid' wordt gegeven of hun inferieure dan wel superieure capaciteiten om het te bewerkstelligen, maar door uiteenlopende filosofische benaderingen van het begrip 'waarheid'. In het hoofdstuk worden recht- en maatschappijperspectieven en Durkheims notie van sociale rituelen gebruikt om de ritualistische kenmerken van het strafproces aan de orde te stellen en om te verklaren waarom strafprocessen er per traditie en cultuur zo anders uitzien. De 'tastbare' en waarneembare onderdelen, zoals de indeling van de rechtszaal, de omgangsvormen en taal stellen de rechter en de procesdeelnemers in staat op een effectieve wijze met elkaar te communiceren gedurende het hele proces, hetgeen een vlotte gang van zaken en de realisatie van de procedurele functies (bijvoorbeeld de waarheidsvinding) mogelijk maakt. De communicatie in de rechtszaal sorteert ook daarbuiten effect, hetgeen het strafproces een autonoom uitdrukkingsvermogen geeft. Vanuit een juridisch perspectief moet dit uitdrukkingsvermogen niet binnen de invloedssfeer van de rechter of procesdeelnemers vallen of een aangelegenheid zijn waarmee zij zich willen inlaten. Hoewel het niet onoorbaar is wanneer incidentele boodschappen van de rechter over eerlijkheid en gezag het bredere publiek bereiken, zou misbruik van het communicatieve potentieel van het proces als een voorbode op een schijnproces kunnen worden beschouwd. In het laatste onderdeel, dat betreffende de rol van het onderzoek ter terechtzitting, wordt stilgestaan bij de stelling die in de strafrechtsliteratuur is geponeerd en welke luidt dat het onderzoek ter terechtzitting in de nationale context een 'normatieve aanval' ondergaat. In 'accusatoire' stelsels vervult het onderzoek ter terechtzitting in de strafrechtspleging een andere rol dan in 'inquisitoire' stelsels. De *one-day-in-court*-benadering (en de finaliteit van juryrechtspraak) leidt ertoe dat in accusatoire stelsels het onderzoek ter terechtzitting centraal staat, hoewel de wijdverbreide toevlucht tot buitengerechtelijke afdoening het kwantitatief belang ervan doet afnemen. In de 'inquisitoire' stelsels wordt de finaliteit van rechterlijke einduitspraken beperkt door de mogelijkheden van herziening in hoger beroep. Het merendeel van waarheidsvinding had in laatstgenoemde stelsels reeds in het vooronderzoek plaatsgevonden en de zittingsrechter placht de resultaten van dit onderzoek over te nemen. Dat is de belangrijkste verklaring voor het feit dat het zwaartepunt van het proces traditioneel niet in het eindonderzoek lag en deze fase niet bedoeld was als plaats waar de feiten worden vastgesteld. Hierin is verandering gekomen toen oraliteit en onmiddellijkheid de waarheidsvinding richting het eindonderzoek dwongen. Dit leidde tot een toename van de complexiteit en zorgde er ook voor dat het proces een wat meer contradictoair karakter kreeg, hetgeen weer maakte dat zaken vaker buitengerechtelijk werden afgedaan, zelfs wanneer de wet die mogelijkheid niet bood. De positie van het strafproces als het 'gezicht van de strafrechtspleging' zal echter ongewijzigd blijven, ook al wordt een belangrijk deel van de strafzaken in beide stelsels niet afgedaan door middel van processen op tegenspraak. De vanuit kwantitatief oogpunt minder belangrijke rol van strafprocessen op tegenspraak doet niet af aan hun normatief belang in de nationale strafrechtspleging.

In **Hoofdstuk 5** worden de afzonderlijke onderdelen van de deze bespreking uitgewerkt. De thema's van procedurele functies en communicatieve effecten worden hier gebruikt om de aard van het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen bloot te leggen en nadere uitwerking te geven aan de in Hoofdstuk 3 ontwikkelde ideeën over het verband tussen de doelen en het proces. Gelet op het feit dat de tribunalen tamelijk ambitieuze socio-politieke doelen worden toegedicht, is het de vraag of dit ertoe moet leiden dat

nieuwe functies aan het strafproces worden toegevoegd of dat de bestaande functies een nieuwe macro-dimensie moeten krijgen. Met het oog op het behoud van het karakter van het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen als liberaal rechtsplegingsproject moeten zijn functies worden beperkt tot waarheidsvinding en uitspraken omtrent de schuld of onschuld van de verdachte. Het is mogelijk om in het internationaal strafrecht een doelgerichte voorkeur te identificeren voor de interpretatie van 'waarheid' als het streven naar 'materiële' waarheid in plaats van een waarheid als de 'uitkomst van onderhandelingen'. Het in dit hoofdstuk vervatte overzicht van regels die verband houden met het definiëren van de aard en reikwijdte van de waarheid die wordt nagestreefd in het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen en, in het bijzonder, de bevoegdheden van rechters in het kader van feitenvaststelling, tonen echter aan dat het ideaal van de 'materiële' waarheid onhoudbaar is. Dit duidt erop dat de tribunalen met een *sui generis* concept moeten werken dat nauwe samenhang vertoont met de specifieke instelling en ongedefinieerd blijft in de systematische context. In dit hoofdstuk wordt benadrukt dat tribunalen in de gelegenheid moeten worden gesteld om zich toe te leggen op hun primaire taak van berechting, te blijven binnen de grenzen van juridische relevantie en zich te onthouden van het nastreven van grootse doelen zoals geschiedschrijving, sociale reconstructie, verzoening enzovoorts. Dit standpunt is niet onverenigbaar met de vaststelling dat internationale strafprocessen ook buiten de rechtszaal belangrijke consequenties hebben en er door middel van het strafproces krachtige signalen kunnen worden afgegeven aan het bredere publiek. In Durkheimiaanse zin is een internationaal strafproces een ritueel met behulp waarvan de internationale gemeenschap zichzelf tracht te definiëren. Het wordt niet ontkend dat de institutionele doelstellingen van de tribunalen (bijvoorbeeld 'geschiedschrijving') op een indirecte wijze van invloed kunnen zijn op de aard en reikwijdte van de traditionele functies van het strafproces (bijvoorbeeld 'waarheidsvinding'). De mate waarin deze functies zich in internationale strafprocessen lenen voor herinterpretatie wordt echter beperkt door, onder andere, de aard en methode van het gerechtelijk onderzoek, de grenzen van juridische relevantie en de noodzaak van het behoud van het liberaal juridische karakter van de rechtspleging. Laatstgenoemde reden omvat mede de wens om internationale strafprocessen niet te laten onttaarden in schijnprocessen. Uitgaande van het fundamentele verschil tussen (liberale) internationale strafprocessen en de onheilspellende fenomenen als schijn- en politieke processen, worden in dit hoofdstuk de door Mark Osiel en Lawrence Douglas voorgestane ideeën van 'didactische' en 'liberale' schijnprocessen op grond van hun innerlijke tegenstrijdigheid van de hand gewezen. Het aanpassen van de manieren waarop processen worden gevoerd om zodoende hun pedagogische en dramaturgische invloed op het publiek te vergroten komt erop neer dat op een hachelijke wijze wordt getracht om een liberale boodschap te verspreiden met behulp van tamelijk onliberale middelen. Het gecalculeerde materiële normexpressivisme door middel van de procedure politiseert het strafproces en verandert het in een toneelopvoering, hetgeen ertoe leidt dat de primaire functies en verder verwijderde institutionele doelstellingen geweld wordt aangedaan. Pogingen van rechters om invloed uit te oefenen op het 'oordeel van de geschiedenis' zullen eraan in de weg staan dat in de geschiedschrijving positief wordt geoordeeld over de rechters zelf.

In **Hoofdstuk 6** wordt de aandacht gevestigd op de positie van het onderzoek ter terechtzitting in de chronologie van een internationale strafzaak. Afhankelijk van de specifieke context waarin het ter sprake komt kan met de term 'onderzoek ter terechtzitting' worden bedoeld op of de fase van het strafrechtelijk eindonderzoek of de procedure op tegenspraak (te onderscheiden van de verkorte procedure die het gevolg is van een strafrechtelijke overeenkomst). In het hoofdstuk wordt de stelling dat het 'onderzoek ter terechtzitting' een 'normatieve aanval' ondergaat in de context van het internationaal strafrecht, ontleed. Met het oog daarop wordt onderzocht of het juist is om het onderzoek ter terechtzitting te beschouwen als het hoogtepunt van een internationaal

Samenvatting

strafproces, dat wil zeggen als de fase waar het overgrote deel van de feitenvaststelling plaatsheeft en de belangrijkste beslissingen worden genomen. Analoog aan de nationale setting wordt, onder andere, naar aanleiding van twee duidelijk waarneembare ontwikkelingen in het internationaal strafprocesrecht de vraag naar het belang van het onderzoek ter terechtzitting opgeworpen: (i) de toenemende complexiteit van het strafrechtelijk vooronderzoek; en (ii) de toenemende toevlucht tot buitengerechtelijke afdoeningen in het verleden (bijvoorbeeld bij het Joegoslavië-tribunaal en het Rwanda-tribunaal). Op grond van een historisch en rechtsvergelijkend overzicht toegespitst op deze thema's wordt in het hoofdstuk geconcludeerd dat de normatieve predominantie van het onderzoek ter terechtzitting als 'belangrijkste fase' van internationale strafzaken geen noemenswaardige weerstand heeft ondervonden. De gestaag toenemende mate van complexiteit en multifunctionaliteit van het vooronderzoek bij de ad hoc-tribunalen is gepaard gegaan met een groeiende rechterlijke betrokkenheid bij de voorbereidingen op het onderzoek ter terechtzitting. De toepassing van het *managerial judging*-model heeft er niet toe geleid dat de rechters onderzoeksbevoegdheden of meer toegang tot bewijsmateriaal hebben gekregen in het vooronderzoek. Dit model leidt dus niet (en mag ook niet leiden) tot een afname van de exclusieve bevoegdheden van de zittingsrechters in het kader van feitenvaststelling en berechting. Bij het Internationaal Strafhof kunnen de regeling van het verlenen van rechtsingang en de bijbehorende praktijk als een normatief gevaar voor de exclusieve bevoegdheden van de zittingsrechters worden beschouwd. Dit is met name het geval waar de Kamer van vooronderzoek de kernfuncties van het onderzoek ter terechtzitting lijkt te dupliceren door het bewijsmateriaal inhoudelijk te beoordelen of door een verhoogde bewijsstandaard te hanteren. Zo een benadering is echter in strijd met het Statuut en doet er niet aan af dat het onderzoek ter terechtzitting de plaats is waar aan waarheidsvinding wordt gedaan en niet de procedure van het verlenen van rechtsingang. Ten aanzien van methoden van buitengerechtelijke afdoening (*guilty pleas* en *plea agreements*; schuldbekekenissen) geldt dat zij nauwelijks ertoe in staat waren om het belang van processen op tegenspraak te verminderen bij het Joegoslavië-tribunaal en het Rwanda-tribunaal, alwaar een geldige *guilty plea* tot een veroordeling dient te leiden. Maar als gevolg van wat alle schijn heeft van een gevoel van onbehagen bij zowel de vervolgende autoriteiten als rechters over de uitkomst van strafrechtelijke overeenkomsten in deze categorie strafzaken hebben *guilty pleas* het kwantitatief en normatief belang van het strafproces niet doen afnemen. Deze bevinding getuigt van de voortdurende levensvatbaarheid van het volledig opgetuigde proces op tegenspraak in het internationaal strafrecht.

Boekdeel II neemt een aanvang met Deel III, getiteld *Anatomy of the Trial Phase: Descriptive and Analytical Framework* en bestaat uit vijf hoofdstukken (7-11). Het doel van deze hoofdstukken is om een methodische beschrijving te geven van de procedurele regelingen die behoren tot het onderzoek ter terechtzitting in de negen jurisdicties en deze aan een kritische analyse te onderwerpen. Hoofdstuk 7 geeft een formele definitie van het onderzoek ter terechtzitting, terwijl de hoofdstukken 8 tot en met 11 zich toeleggen op de te onderscheiden onderdelen, waarbij van elk onderdeel een gedetailleerde beschrijving van wet, praktijk en rechtspraak wordt gegeven. De uiteenzetting van hun status in het internationaal strafprocesrecht wordt ten behoeve van het verschaffen van enige achtergrond voorafgegaan door een korte bespreking van de meest dominante nationale benaderingen en gevolgd door een analyse van recht en praktijk in het licht van de evaluatieve criteria.

In **Hoofdstuk 7** wordt een formalistische benadering gehanteerd om het internationaal strafrechtelijk onderzoek ter terechtzitting af te bakenen en de verschillende onderdelen die blijkens de juridische documenten worden onderscheiden te identificeren. Nu de bevindingen in relatie tot de afbakening en fasering bepalend zijn voor de segmenten van het onderzoek ter terechtzitting die in Deel III aan de orde komen, zal deze

exercitie als routekaart dienen voor de hiernavolgende uiteenzettingen over de procedures van het onderzoek ter terechtzitting. Uit de juridische documenten van de tribunalen blijken de mijlpalen van de procedurele chronologie niet duidelijk genoeg. Ook de afbakening van het onderzoek ter terechtzitting in de gehele strafrechtelijke procedure en de definitie van de interne structuur is niet op uniforme wijze geregeld. Bij het Joegoslavië-tribunaal, het Rwanda-tribunaal, het Speciale Hof voor Sierra Leone en het Libanon-tribunaal is het onderscheid tussen het vooronderzoek en het onderzoek ter terechtzitting niet glashelder. De indeling van de voorbereidende procedures bij de Kamer van berechting (*initial and further appearance* en de onderzoek ter terechtzitting-voorbereidende activiteiten) is problematisch vanwege het samenvallen van de autoriteit die de voorbereidingen op het onderzoek ter terechtzitting treft en die welke de berechting ter hand neemt. In de statuten worden deze activiteiten gerekend tot de ‘procedures van het onderzoek ter terechtzitting’, terwijl ze in het Reglement worden beschouwd als behorend tot het ‘vooronderzoek’. Bij andere tribunalen (het Internationaal Strafhof, het Tribunaal voor Oost-Timor en het Cambodja-tribunaal) maakt het institutionele onderscheid tussen autoriteiten van het voor- en onderzoek ter terechtzitting een betere afbakening mogelijk, nu de voorbereidingen op het onderzoek ter terechtzitting in het geheel tot die fase worden gerekend. Op grond van een overzicht van de status in alle jurisdicties wordt in het hoofdstuk een terminologisch onderscheid gemaakt tussen *trial proceedings* (het ‘onderzoek ter terechtzitting’) en *trial* (de ‘terrechtzitting’), als een deelverzameling van kernactiviteiten die behoren tot eerstgenoemde categorie. De ‘terrechtzitting’ wordt gedefinieerd als de hoofdfase van het ‘onderzoek ter terechtzitting’ gedurende welke de zaak inhoudelijk wordt behandeld, inclusief de inhoudelijke niet met het bewijs verband houdende standpuntbepalingen en de bewijsrechtelijke voordrachten van de partijen en procesdeelnemers. De ‘terrechtzitting’ in de strikte zin omvat *opening statements*, de bewijspresentatie, het requisitoir en het pleidooi. Het onderzoek ter terechtzitting bij het Cambodja-tribunaal en het Internationaal Strafhof omvat daarnaast ook een formele fase voor preliminaire kwesties (de begrippen *initial hearing* en *commencement of trial* verwijzen hiernaar). Behalve de ‘terrechtzitting’ in de strikte zin, omvat het begrip ‘onderzoek ter terechtzitting’ in de brede zin de maatregelen die door de rechter en overige procesdeelnemers worden genomen in de aanloop naar en in voorbereiding op de ‘terrechtzitting’ en de noodzakelijke werkzaamheden na afloop van de ‘terrechtzitting’ (de beraadslagingen en de uitspraak). Gelet op deze onderscheidingen zal de aandacht in Deel III gericht zijn op enerzijds de fase waarin de ‘terrechtzitting’ wordt voorbereid en die onlosmakelijk verbonden is met het beleggen van de ‘terrechtzitting’ en anderzijds de activiteiten die vallen onder de ‘terrechtzitting’ in strikte zin. Tot slot worden in het hoofdstuk een aantal voorbeelden uit de praktijk bij het Internationaal Strafhof gebruikt om het praktisch belang van een duidelijker onderscheid tussen de verschillende onderdelen van onderzoek ter terechtzitting aan te tonen. De reikwijdte van de rechten en plichten van de procesdeelnemers en de bevoegdheden van de rechter worden in de wettelijke regelingen bepaald aan de hand van de verschillende subfasen van het onderzoek ter terechtzitting. Het gebrek aan duidelijkheid en regulatieve consistentie op dit tamelijk technische gebied doet afbreuk aan de procedurele rechtszekerheid en leidt tot extra proceshandelingen die achterwege hadden kunnen blijven.

Hoofdstuk 8 bevat een gedetailleerd onderzoek naar de wet en praktijk bij de tribunalen in relatie tot de proceshandelingen die voorafgaan aan de aanvang van de ‘terrechtzitting’. De analyse richt zich op de activiteiten waarmee de terechtzitting wordt voorbereid en omvatten de diverse zittingen die in het vooronderzoek worden belegd, de in het vooronderzoek voor procespartijen geldende indieningsplichten en de aansturingsbevoegdheden van de zittingsrechters. In het hoofdstuk wordt stilgestaan bij de baanbrekende ontwikkelingen bij de ad hoc-tribunalen, waar de mogelijkheden van aansturing door de rechters voordat het onderzoek ter terechtzitting een aanvang nam

Samenvatting

drastisch werden uitgebreid met het oog op het beperken van de reikwijdte van de tenlastelegging. Het hoofdstuk geeft ook een overzicht van de vergelijkbare procedures bij andere tribunalen. Over de verdiensten van de tribunalen in dit verband kan echter op uiteenlopende wijze worden geoordeeld. De uitkomsten van het grondig empirisch onderzoek dat is verricht door Langer en Doherty duiden erop dat de met de rechterlijke aansturing verband houdende hervormingen bij het Joegoslavië-tribunaal zijn mislukt. In het hoofdstuk wordt echter niet uitgesloten dat het aansturingsmodel desalniettemin een veelbelovende en waardevolle benadering kan zijn in het kader van het verhogen van de efficiëntie van het onderzoek ter terechtzitting, op de voorwaarde dat het op een overtuigende, consistente en afgewogen wijze wordt geïmplementeerd. Met het 'aansturend berechten' is evenwel afscheid genomen van de 'pure' accusatoire filosofie. Indien echter op juiste wijze toegepast, leidt de nieuwe benadering niet tot bezwaren in relatie tot de eerlijkheid van het proces. Er is geen evident conflict met internationale mensenrechten en relevante interpretaties uit mensenrechtenjurisprudentie. Ook de speciale doelen van de tribunalen en overwegingen van operationele efficiëntie pleiten niet tegen de benadering waarin rechters aansturende bevoegdheden wordt gegeven in relatie tot het op de zitting aanbrenge van de zaak, hoewel er wel degelijk doelstelling-gerelateerde spanningen zijn ontstaan in de praktijk. Zo was de rechterlijke bevoegdheid die was gecreëerd om tegenwicht te bieden aan de neiging van de Aanklager teveel delicten ten laste te leggen en die de rechter de mogelijkheid gaf om de tenlastelegging te wijzigen (Regel 73bis(D) en (E) van het Reglement van het Joegoslavië-tribunaal) nogal omstreden. Het Parket van de Aanklager beschouwde de betreffende bevoegdheden als een slecht afgewogen knieval voor rechterlijke efficiëntie en de *completion strategy* die onverenigbaar was met de doelstellingen van het internationaal strafrecht. Alles overziend kan er echter geen duidelijke strijdigheid met voornoemde doelstellingen worden geïdentificeerd die rechtvaardigt dat deze bevoegdheden, die horen bij de 'gematigde benadering' (Hoofdstuk 3), worden ingeperkt. De weerstand tegen het model en de institutionele spanningen tussen sturende rechters en de procesdeelnemers kunnen het gevolg zijn geweest van omstandigheden die zich in een andere context niet per definitie nogmaals hoeven voor te doen. Dat geldt in ieder geval voor het feit dat de hervormingen steeds stukjes bij beetje plaats hadden, de nieuwigheid van de aansturingsmethode (waarmee werd afgeweken van het oorspronkelijke model), de weerstand bij de procesdeelnemers en de scepsis bij de rechters zelf ten aanzien van de nieuwe bevoegdheden, hetgeen leidde tot weinig standvastigheid bij het afdwingen van de regels. Tot slot bevat het hoofdstuk aanbevelingen die kunnen bijdragen aan de oplossing van de problemen. In dit verband kan worden gedacht aan maatregelen die zijn gericht op het repareren van halfslachtige wetgeving, het wegnemen van de oorzaken die ten grondslag liggen aan de ambivalente gevoelens jegens het aansturingsmodel bij praktijkjuristen en voorstellen die trachten te bewerkstelligen dat het model op een evenwichtige wijze ten uitvoer wordt gelegd zodat institutionele controverses en onnodige proceshandelingen kunnen worden beperkt of vermeden.

Hoofdstuk 9 geeft een overzicht van de wettelijke standaarden en de rechtspraktijk in relatie tot *opening statements*. Dit moment markeert in alle jurisdicties die in het overzicht zijn opgenomen de aanvang van de inhoudelijke behandeling van de zaak ter terechtzitting. De bespreking richt zich met name op de volgordebepaling van deze aanvangsfase, de actoren die bevoegd zijn om een verklaring af te leggen, de te verwachten inhoud van die verklaringen en de reikwijdte van de rechterlijke bevoegdheden in het kader van het reguleren van de inhoud en lengte van de verklaringen. De analyse van recht en praktijk tegen de achtergrond van het normatief kader geven geen aanleiding tot fundamentele bezwaren, hoewel sommige regelingen en praktijken wel nopen tot optimalisatie. Uitgaande van de erkenning van een matig determinisme van institutionele doelen in relatie tot de procedure wordt in het hoofdstuk de aanbeveling gedaan de

verdachte de gelegenheid te verschaffen om een persoonlijke verklaring af te leggen. Dat zou zowel bij de aanvang van de terechtzitting kunnen geschieden als op enig ander moment gedurende de terechtzitting, zolang het maar wordt onderscheiden van de *opening statement* van de verdediging. Dit zal bijdragen aan een vlot verloop van de terechtzitting, doet de legitimitetsbeleving van het proces toenemen en neemt veronderstelde barrières tussen de verdachte en de rechters weg. De mogelijkheid om een persoonlijke verklaring af te leggen zonder bewijswaarde wordt geboden door Regel 84bis van het Reglement van het Joegoslavië-tribunaal (die door sommige Kamers extensief werd geïnterpreteerd) en, in diverse varianten, door het Internationaal Strafhof, het Cambodja-tribunaal en het Libanon-tribunaal. Deze procedure moet worden toegejuicht, maar natuurlijk alleen wanneer het recht op een eerlijk proces, het recht tegen zelfbelasting inclusief, worden gerespecteerd en de rechter invloed kan uitoefenen op de af te geven verklaring. De Kamer beschikt over toereikende bevoegdheden om het risico van misbruik en het toebrengen van schade aan de institutionele doelen te beperken. Vanuit het perspectief van efficiëntie vormen *opening statements*, gelet op de veelvuldigheid van het bewijs dat doorgaans in een internationale strafzaak wordt gepresenteerd, een waardevol middel voor rechters om vroegtijdig inzicht te verkrijgen in de zaak die een procespartij zal bepleiten. Het professionele karakter van de zittingscombinatie pleit tegen het op een opvallende wijze gebruiken van deze verklaringen voor proces-strategische doeleinden en nodigt uit tot een pragmatische benadering. De verwachtingen in de zin dat Regel 84bis van het Reglement van het Joegoslavië-tribunaal een tijdsbesparend effect zou hebben zijn niet waargemaakt. Desalniettemin kan de verklaring voor de rechters potentieel bruikbare inzichten opleveren in het persoonlijk perspectief van de verdachte op de vragen die de tenlastelegging opwerpt. In het hoofdstuk wordt het multivariabele model van het Libanon-tribunaal verwelkomd waarbij de verdachte meerdere mogelijkheden ter beschikking staat om de rechters van relevante informatie te voorzien. Dit model maakt ook mogelijk dat de rechters de verdachte gedurende elke fase vragen kunnen stellen (waarbij aan de verklaringen of antwoorden bewijskracht kan toekomen) en dat de verdachte de verklaring of het antwoord kan laten voorafgaan door een plechtige verklaring. Tot slot wordt in het hoofdstuk een flexibele benadering bepleit waarbij de verdediging de gelegenheid krijgt om zelf een tijdstip van haar *opening statement* te kiezen (na de Aanklager of voor het uiteenzetten van de zaak van de verdediging). Waar de mogelijkheid bestaat voor slachtoffers bewijs aangaande de schuld of onschuld van de verdachte te doen aanvoeren, is het vanuit strafvorderlijk perspectief inconsequent om hen de mogelijkheid om door tussenkomst van een raadsman een verklaring af te leggen te ontnemen. Een dergelijke verklaring moet dan wel relevante informatie bevatten en de aflegging ervan dient onder toezicht van de rechters te staan.

In **Hoofdstuk 10** wordt de aandacht gevestigd op de bewijsrechtelijke fase van internationale strafprocessen (op tegenspraak). Het bevat een systematisch overzicht van wet en rechtspraak in relatie tot de volgorde en wijzen waarop het bewijs wordt gepresenteerd en de modaliteiten voor het ondervragen van getuigen. Er bestaan tussen de instituten die deel uitmaken van het internationaal strafrecht talloze verschillen in de regulering van de wijze waarop de zaak wordt gepresenteerd. In dit hoofdstuk wordt breedvoerig ingegaan op de benadering waarbij zowel de vervolgende instantie als de verdediging hun eigen zaak presenteert (het Joegoslavië-tribunaal, het Rwanda-tribunaal en het Sierra Leone-tribunaal), de (thematische) eenzaaksbenadering (het Cambodja-tribunaal), de onbepaalde benadering (het Internationaal Strafhof) en de driezakenbenadering (het Libanon-tribunaal). Het algemene bevel tot presentatie van het bewijs (de volgorde van de bewijsblokken per procesdeelnemer/participant of per ieder ander indelingsbeginsel) en de regels inzake specifieke bevelen en manieren met betrekking tot het horen van getuigen variëren per model. De tribunaal die geen eenzaaksbenadering hanteren hebben allen gekozen voor het *common law*-model van

Samenvatting

getuigenverhoren (hoofdverhoor, kruisverhoor, wederverhoor). Het verhoor door de rechter (met inachtneming van het beginsel van rechterlijke onpartijdigheid) en het verhoor door de raadsman van de slachtoffers (met inachtneming van de voorkeur voor een neutrale vraagstelling) uitgezonderd, hebben de *common law*-beginselen een grote invloed gehad op de aard en reikwijdte van verhoren. Dit illustreert de pragmatische benadering van de tribunalen bij het gebruik van nationale regels als bouwstenen voor hun eigen procedures. De normatieve evaluatie duidt niet op een sterke voorkeur voor de ‘accusatoire’ of ‘inquisitoire’ wijze van bewijspresentatie. De mensenrechten bieden geen uitsluitel ten aanzien van de vragen over de volgorde waarin het bewijs moet worden gepresenteerd en de geschikte methodes voor het uitvoeren van een getuigenverhoor. Sommige rechtsgeleerden hebben gewezen op spanningen tussen enerzijds de speciale doelen van het internationaal strafrecht en strafvorderlijke efficiëntie en anderzijds het ‘accusatoire’ model dat in de meeste internationale en hybride tribunalen wordt gehanteerd. Er is echter geen reden om te concluderen dat het ‘accusatoire’ procesmodel per definitie onverenigbaar is met unieke aard en de doelen van het internationaal strafrecht of dat mogelijke alternatieven geschikter zouden zijn. De keuze voor de structuur en wijze van bewijsgaring in het internationaal strafrecht moet niet gebaseerd zijn op de notie dat een bepaalde nationale benadering van nature geschikter is in het licht van de socio-politieke doelen of dat het per definitie een efficiënter en gestroomlijnd proces kan garanderen in deze context. Tot slot wordt in het hoofdstuk de aanbeveling gedaan om de rechterlijke bevoegdheden om getuigen vragen te stellen om te vormen tot een positieve verplichting om zulks te doen wanneer dat noodzakelijk wordt geacht voor de waarheidsvinding. Dit zal het mandaat van zittingsrechters in het kader van de waarheidsvinding versterken en de door rechters gestelde vragen aan een transparanter regime onderwerpen.

Het laatste hoofdstuk van Deel III, **Hoofdstuk 11**, richt zich op de eindfase van onderzoek ter terechtzitting bij de internationale tribunalen. Deze fase omvat het requisitoir en het pleidooi en de indiening van de *final briefs* voordat de rechters zich terugtrekken in de raadkamer voor de beraadslagingen. *Closing arguments* en *final trial briefs* worden beschouwd als belangrijke pleitmiddelen en functionele elementen van het strafproces. Ze stellen de procesdeelnemers in staat om hun zaak effectief te bepleiten en op een gestructureerde en grondige manier in te gaan op bewijsrechtelijke kwesties, hetgeen de rechters goede diensten kan bewijzen bij de beraadslagingen. In het hoofdstuk worden recht en praktijk bij de tribunalen vergeleken op de volgende onderdelen: de actoren die bevoegd zijn om zowel in woord als in geschrift *closing submissions* te maken; de volgorde van de mondelinge verklaringen, inclusief repliek en dupliek; en de inhoud en lengte van de verklaringen in woord en geschrift, inclusief het verband daartussen en de reikwijdte en vormen van rechterlijke controle. Op grond van het rechtsvergelijkend overzicht en de normatieve evaluatie van het procesrechtelijke kader en de rechtspraktijk worden in het hoofdstuk een aantal aanbevelingen gedaan. Op de voorwaarde dat het onderhevig is aan rechterlijke controle met het oog op het voorkomen van misbruik en onbedoelde zelfbelasting, moet de verdachte in het algemeen de gelegenheid van het laatste woord worden geboden, niet in de laatste plaats omdat dit hem de mogelijkheid biedt om zaken op te helderen of voor het laatst te reageren op bepaalde kwesties. De door de rechters bij het Internationaal Strafhof gehanteerde praktijk waarbij gedurende de laatste zitting specifieke vragen worden gesteld aangaande kwesties die verband houden met de *closing arguments* en *final trial briefs* van de procesdeelnemers is een positieve ontwikkeling, nu het de praktische waarde van de *submissions* vergroot. De mogelijkheid van repliek en dupliek zijn ook wenselijk, gelet op het feit dat zij bijdragen aan een gestructureerd en transparant debat dat is toegespitst op het bewijs en aldus de besluitvorming vergemakkelijken. Wanneer slachtoffers een rol is toebedeeld in het presenteren van de zaak, inclusief het geven van *closing statements*, is er geen

zwaarwichtige reden om hun de mogelijkheid van weerlegging te ontzeggen. Tot slot wordt opgemerkt dat *final trial briefs* onontbeerlijk zijn in de eindfase van het proces. Hoewel de verplichting om gedetailleerde standpuntbepalingen voor te bereiden nog voordat het pleidooi is gehouden, de werklast van de raadslieden vergroot, zijn deze schrifturen waardevolle *aides-mémoire* voor de rechters bij de beraadslagingen en het schrijven van de uitspraak. De regel bij het Joegoslavië-tribunaal en het Rwanda-tribunaal die voor de procespartijen een verplichting in het leven roept om in hun *closing arguments* een standpunt in te nemen over de strafmaat is problematisch en moet worden herzien. Meer in het algemeen geldt dat de fasen waarin wordt geoordeeld over schuld en de strafmaat bij de tribunalen die een tweezakenbenadering hanteren ten aanzien van de bewijspresentatie ter terechtzitting, van elkaar moeten worden afgescheiden om de procespartijen op die wijze beter in staat te stellen een inhoudelijk standpunt in te nemen ten aanzien van de op te leggen straf bij een eventuele veroordeling.

Deel IV, *Faces of Trial: From Present to the Future*, bevat een afsluitend hoofdstuk. In **Hoofdstuk 12** wordt uitvoering gegeven aan de hoofddoelstelling van het onderzoek door middel van het formuleren van een ‘normatieve theorie’ voor het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen. Deze ‘normatieve theorie’ is de uitkomst van de in de voorgaande hoofdstukken verrichte normatieve analyses. Het hoofdstuk neemt een aanvang met een herbeschouwing van het methodologisch kader uit Deel I dat enerzijds steunt op de perspectieven ‘eerlijkheid’, ‘speciale doelen van het internationaal strafrecht’ en ‘efficiëntie’ en anderzijds (nationale) strafrechtsvergelijking uitsluit. In het hoofdstuk wordt de geldigheid van dit kader nogmaals onderzocht met behulp van de kennis omtrent de geschiktheid van de normatieve criteria bij de evaluatie van regelingen van het onderzoek ter terechtzitting in het internationaal strafprocesrecht (Deel III) en in het licht van het daadwerkelijk gebruik van rechtsvergelijkende data door de tribunalen. In het hoofdstuk wordt de vraag beantwoord welke van de hiervoor genoemde perspectieven de sterkste normatieve aantrekkingskracht heeft in het internationaal strafprocesrecht. De hypothesen die aan het begin van de studie werden geformuleerd worden bevestigd: (i) de onbruikbaarheid van strafrechtsvergelijking als normatieve grootheid; (ii) het normatief sterke maar niet beslissende karakter van mensenrechten in het internationaal strafprocesrecht; (iii) en de abstracte en vage invloed van de teleologie van internationaal strafrecht op het daarbij horende proces. In het hoofdstuk wordt geconcludeerd dat het derde onderdeel van het normatief kader – efficiëntie – beslissend is geweest, in de zin dat het bepalend is geweest voor de vorm en structuur van internationale strafprocessen. Hoewel het minder prominent aanwezig is in vergelijking met andere, vaker benoemde perspectieven, is het in werkelijkheid de normatieve *éminence grise* – een doorslaggevende factor – in het internationaal strafprocesrecht. De overwegingen van ‘efficiëntie’ hebben ertoe geleid dat het internationaal strafprocesrecht zich heeft ontwikkeld ‘van herkenbaar tot pragmatisch’ en dat het rechtsgebied zich losweekte van zijn nationale aanknopingspunten. Dit in het internationaal strafrechtelijke discours onderschatte perspectief benadrukt de flexibiliteit en pragmatisme, hetgeen duidt op de noodzaak van pluralisme op systemisch niveau. Deze essentiële inzichten verklaren de keuzes die de auteur in een reeks van kwesties heeft gemaakt met het oog op het formuleren van de ‘normatieve theorie’. De laatste onderdelen van het hoofdstuk geven een samenvatting van de standpunten en bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken in relatie tot de aard en inrichting van het onderzoek ter terechtzitting bij de tribunalen. De ‘normatieve theorie’ is gebaseerd op een juryloze terechtzitting en er wordt geen standaardvoorkeur uitgesproken voor een geconcentreerde of meerzakenbenadering bij strafrechtelijke onderzoeken, nu die keuze situatie-afhankelijk is. De ‘normatieve theorie’ bevestigt dat een stevige zaaksbeheersing in het vooronderzoek onontbeerlijk is. Toch moeten de efficiëntievoordelen van *managerial judging* niet worden overschat noch gemaximaliseerd ten koste van alles, nu de verdediging niet mag worden gedwongen om volledige

Samenvatting

medewerking te geven aan aansturende rechters. De ‘normatieve theorie’ aanvaardt bovendien de noodzaak van niet-bewijsrechtelijke fasen van de terechtzitting (*opening statements* en *closing arguments*) en brengt ze met name in verband met de pragmatische overwegingen in relatie tot de bijdrage die ze leveren aan het doorgronden van het bewijs en niet met processtrategie. In relatie tot de presentatie van het bewijs neemt de theorie de bewezen noodzaak van een flexibele, pragmatische en meervoudige benadering tot uitgangspunt. De ‘postmoderne suspense’ van strafvordering kan niet worden genegeerd of afgewezen: de voortdurende fundamentele onzekerheid met betrekking tot de vraag welke van de procesmodellen vanuit zowel epistemisch als normatief oogpunt de voorkeur heeft bij internationale tribunalen. De theorie bepleit de noodzaak van een variabel model van bewijspresentatie waarbij geen van de strafvorderlijke opties moeten worden uitgesloten in geen van de jurisdicties. De rechter zou zoveel mogelijk moeten worden toegestaan om de volgorde van presentatie en de wijze van verhoren aan te passen aan de behoeften en uitdagingen zoals die zich voordoen in de specifieke context. Dat is een betere benadering dan die waarin de rechters moeten handelen op grond van rigide keuzes van de wetgever die zijn ingegeven door onduidelijke motieven. Voor het welslagen van het variabele model is het wel absoluut noodzakelijk dat de procespartijen en participanten op de hoogte zijn en dus ook kunnen anticiperen op de te volgen procedure. Pluralisme en variabiliteit zijn niet per definitie onverenigbaar met de eis van rechtszekerheid: laatstgenoemde kan worden gegarandeerd door, onder andere, overleg tussen de betrokken partijen over de toepasselijke procedure ter terechtzitting, zoals ook plaatsheeft bij het Internationaal Strafhof. De theorie stelt bovendien voor om ten aanzien van de structuur van de terechtzitting een tweeledige benadering te hanteren. De tribunalen wordt geadviseerd de procespartijen de mogelijkheid te bieden om standpunten in te nemen ten aanzien van de strafmaat en om aparte beraadslagingen te houden ten aanzien van de strafmaat voor zover de verdachte schuldig is bevonden. Daarnaast wordt in het hoofdstuk beargumenteerd dat rechters bij internationale tribunalen de rollen van actieve zaaksmanager en feitenvaststellers op een afgewogen wijze moeten combineren; het bepleit ook dat de verdachte beter in gelegenheid moet worden gesteld om actief deel te nemen aan zijn of haar eigen strafproces, onder de voorwaarde dat aan alle waarborgen en eisen is voldaan. Het boek sluit af met een aantal observaties in relatie tot de haalbaarheid van een coherente hybride strafprocescultuur. In het hoofdstuk wordt de mogelijkheid hiervan betwijfeld. In plaats van te investeren in een groots project van een coherente cultuur, zou juridisch-culturele pluralisme van het internationaal strafprocesrecht moeten worden omarmd en de voordelen die het biedt benadrukt. Dit zou de manier kunnen zijn om de eerlijkheid en effectiviteit van het internationaal strafrecht te vergroten in de uiteenlopende forensische omstandigheden waarin het moet worden toegepast.